

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ

Марченко Р.В.,
здобувач вищої освіти
ступеня доктора філософії з міжнародного права
кафедри міжнародного та морського права
Міжнародного гуманітарного університету

Марченко Р.В. Міжнародно-правове регулювання права на освіту.

В статті проаналізовано міжнародно-правове регулювання права на освіту, здійснюється аналіз універсальних міжнародних актів, що регулюють відносини у сфері освіти, досліджуються нормативно-правові акти, прийняті Україною з метою імплементації міжнародних норм в українське законодавство.

Проаналізовані такі документи: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція з подолання дискримінації в освіті 1960 р. та ін. Вони містять фундаментальні стандарти в сфері освіти і покладають відповідні зобов'язання на держави.

Позначено, що освіта є одним із базових прав людини, яке визнається міжнародним співтовариством як необхідна умова для забезпечення соціального розвитку, рівності, миру та добробуту. Міжнародні принципи та стандарти в сфері освіти закладені в проаналізованих міжнародних правових документах, які визначають ключові зобов'язання держав щодо гарантування права на освіту.

Проаналізовано думки вчених у сфері права на освіту та запропоновано виокремити наступні основні міжнародні принципи в сфері освіти: універсальність, доступність, якість освіти, недискримінації, різноманітність, право на безкоштовну освіту.

Встановлено, що для забезпечення дотримання права на освіту міжнародне співтовариство застосовує різні механізми моніторингу та підтримки, такі як: Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав здійснює нагляд за виконанням Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права і забезпечує рекомендації щодо покращення політик у сфері освіти; ЮНЕСКО проводить моніторинг освітніх програм і підтримує країни у впровадженні політик, спрямованих на забезпечення рівного доступу до освіти; діяльність Ради Європи.

Вивчається вплив різноманітних сучасних тенденцій на процеси, що відбуваються в галузі освіти, визначаються завдання держави у сприянні розвитку освіти з урахуванням міжнародних стандартів у цій сфері.

Формуються проблеми, пов'язані з забезпеченням права на освіту, вдосконаленням якості освіти та освітянських стандартів, пропонуються шляхи вирішення окремих проблемних питань.

Ключові слова: право на освіту, міжнародно-правове регулювання, міжнародні договори, міжнародні стандарти, принципи, освіта, права людини.

Marchenko R.V. International legal regulation of the right to education.

The article analyzes the international legal regulation of the right to education, analyzes universal international acts that regulate relations in the field of education, and studies regulatory legal acts adopted by Ukraine in order to implement international norms into Ukrainian legislation.

The following documents are analyzed: Universal Declaration of Human Rights 1948, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights 1966, Convention on the Rights of the Child 1989, Convention on the Elimination of Discrimination in Education 1960, etc. They contain fundamental standards in the field of education and impose corresponding obligations on states.

It is noted that education is one of the basic human rights, which is recognized by the international community as a necessary condition for ensuring social development, equality, peace and well-being.

The opinions of scientists in the field of the right to education are analyzed and it is proposed to single out the following main international principles in the field of education: universality, accessibility, quality of education, non-discrimination, diversity, the right to free education.

It is established that to ensure compliance with the right to education, the international community uses various monitoring and support mechanisms, such as: the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights supervises the implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and provides recommendations on improving education policies; UNESCO monitors educational programs and supports countries in implementing policies aimed at ensuring equal access to education; the activities of the Council of Europe.

The impact of various modern trends on the processes taking place in the field of education is studied, the tasks of the state in promoting the development of education are determined, taking into account international standards in this area.

Problems related to ensuring the right to education, improving the quality of education and educational standards are formulated, and ways to solve individual problematic issues are proposed.

Key words: right to education, international legal regulation, international treaties, international standards, principles, education, human rights.

Постановка проблеми. Право на освіту є фундаментальним правом людини, визнаним у численних міжнародних правових актах і конвенціях. Воно становить основу для забезпечення розвитку особистості, рівності можливостей та соціальної справедливості. Це право має вирішальне значення не тільки для окремих осіб, але й для розвитку суспільства загалом, оскільки освіта сприяє економічному зростанню, політичній стабільності та культурному прогресу. У цій статті розглянуто основні міжнародні документи, що регулюють право на освіту, а також проблеми його реалізації у світі.

Мета дослідження – дослідити та проаналізувати міжнародно-правове регулювання права на освіту.

Стан опрацювання проблематики. Вивченням права на освіту займалась значна кількість науковців. Окремі аспекти вказаного питання були висвітлені у працях Т.А. Денисової, В.М. Дрьоміна, І.М. Жаровської, М. Мацькевича, Д. Мартиновського, Н.А. Мирошніченко, О. Скакун, О. Тихомиров, Ю. Тодика, М.Д. Шаргородського, М.І. Хавронюка та інших видатних вчених та практиків. Однак подальша систематизація поглядів права на освіту в розрізі міжнародного права є сьогодні достатньо актуальною та необхідною.

Вклад основного матеріалу. В умовах глобалізації і зростаючої взаємозалежності держав, міжнародно-правове регулювання права на освіту набуває особливого значення, оскільки воно сприяє гармонізації підходів до забезпечення доступу до якісної освіти на національному рівні.

Основними документами, які закладають фундамент міжнародно-правового регулювання права на освіту, є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про права дитини, а також інші акти, розроблені міжнародними організаціями, такими як ООН, ЮНЕСКО та Рада Європи. Ці документи визначають обов'язки держав щодо створення умов для доступу до освіти, недискримінації та сприяння розвитку освітніх систем.

Ю.М. Бисага робить висновок, що зазначені міжнародні договори встановили мінімальні стандарти права на освіту, які держава повинна забезпечити. Між правом на освіту, яке вперше було закріплено на міжнародному рівні у Загальній декларації прав людини, та людською гідністю та цінністю людської особистості існує зв'язок. Одним із критеріїв визначення ступеня дотримання прав людини міжнародне співтовариство визначає також забезпечення в усьому світі фундаментального права людини на освіту. Міжнародні стандарти права на освіту були вплетені в конституції держав, зокрема, усіх держав-членів Ради Європи, і отримали свій подальший розвиток у конституційному законодавстві [1, с. 306].

Проаналізуємо більш детально основні міжнародні документи, які регламентують право на освіту. Так, Загальна декларація прав людини 1948 р. у ст. 26 закріплює право кожної людини на освіту [2]. Цей документ передбачає, що освіта повинна бути безкоштовною, хоча б на початкових стадіях, і має бути обов'язковою. Загальна декларація також підкреслює, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості та зміцнення поваги до прав людини і основних свобод.

У 1966 році приймається Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. У статті 13 цього пакту детально викладено право на освіту та обов'язки держав щодо його забезпечення [3]. Документ передбачає поступове впровадження безкоштовної середньої та вищої освіти і вимагає від держав забезпечення доступності, прийнятності, адаптивності та якості освіти.

Наступним актом в цій сфері стала Конвенція про права дитини 1989 р. Стаття 28 цієї конвенції закріплює право кожної дитини на освіту та зобов'язує держави-учасниці зробити освіту доступною і безкоштовною на початковому рівні, а також сприяти розвитку середньої і вищої освіти. Стаття 29 підкреслює, що освіта має бути спрямована на розвиток поваги до прав людини, культурної ідентичності та довкілля [4].

Заслуговує на увагу і Конвенція ЮНЕСКО з подолання дискримінації в освіті 1960 р. Ця конвенція забороняє будь-які форми дискримінації в освіті, зокрема дискримінацію за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [5]. Вона вимагає від держав забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх громадян.

У 2015 році ООН ухвалила 17 Цілей сталого розвитку, зокрема 4-та ЦСР передбачає забезпечення інклюзивної та якісної освіти для всіх. Визнання освіти одним із ключових інструментів для досягнення сталого розвитку підкреслює її важливість не тільки для окремих людей, а й для розвитку держав [6]. Освіта сприяє зменшенню рівня бідності, соціальної нерівності, покращує здоров'я населення, зміцнює демократію та верховенство права.

О.А. Павлюх та Н.В. Василенко підкреслюють, що укладені й інші конвенції, що прямо чи опосередковано охоплюють питання регламентації права на освіту. Важливо те, що Україна як демократична держава визнала положення даних конвенцій, а тому, відповідно до статті 9 Конституції нашої держави, вони стали частиною національного законодавства [7, с. 179-180].

Проаналізовані документи містять фундаментальні стандарти в сфері освіти і покладають відповідні зобов'язання на держави. Крім того, освіта є одним із базових прав людини, яке визнається міжнародним співтовариством як необхідна умова для забезпечення соціального розвитку, рівності, миру та добробуту. Міжнародні принципи та стандарти в сфері освіти закладені в численних правових документах, які визначають ключові зобов'язання держав щодо гарантування цього права.

Л. Неvara у своїй роботі позначила, що більша частина міжнародно-правових документів містить формулювання принципу рівноправ'я і заборони дискримінації при реалізації права на освіту [8, с. 50].

У.М. Парпан підкреслює, що: «основний зміст права людини на освіту становлять чотири принципи: принцип свободи освіти, принцип рівного доступу до освіти, принцип державної участі в освіті і принцип рівності в освіті. Принципи права людини на освіту є універсальними» [9, с. 93].

Проаналізувавши думки вчених, запропонуємо виокремити наступні основні міжнародні принципи в сфері освіти: універсальність, доступність, якість освіти, недискримінації, різноманітність, право на безкоштовну освіту.

Принцип універсальності розуміємо як право на освіту, яке є невід'ємним і належить кожній людині незалежно від статі, раси, віку, мови, релігії чи соціального статусу. Цей принцип закріплений у статті 26 Загальної декларації прав людини та в статті 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Принцип доступності передбачає, що освіта має бути доступною для всіх. Це означає безкоштовність початкової та базової освіти, географічну доступність навчальних закладів та відсутність дискримінації під час вступу та навчання. Доступність є базовим принципом, що гарантує, що кожна людина, незалежно від обставин, повинна мати можливість отримати освіту. Доступність включає такі аспекти:

1. Школи та навчальні заклади повинні розташовуватися в межах досяжності, особливо для дітей із сільських чи віддалених районів. Це означає наявність інфраструктури, зокрема транспорту та безпечних доріг.

2. Економічна доступність. Початкова освіта має бути безкоштовною, як це передбачено міжнародними стандартами, а середня та вища освіта повинні бути фінансово доступними через систему стипендій чи інші механізми підтримки.

3. Доступність для всіх груп населення. Особлива увага повинна приділятися забезпеченню доступу до освіти для дітей з інвалідністю, представників етнічних меншин та інших вразливих груп.

Як підкреслює І.С. Пирого: «гарантованість обов'язковості початкової освіти не забезпечила загального охоплення дітей початковою освітою, що зумовлено переважно проблемами нерівності соціально вразливих категорій населення» [10, с. 174]. Та окрім проблеми забезпечення доступності освіти гостро постає проблема здобуття якісної освіти. Міжнародно-правовий рівень не встановлює мінімальних стандартів якості освіти, зокрема з урахуванням забезпечення права на освіту для вразливих груп населення [11].

Відповідно до стандартів ЮНЕСКО, освіта повинна бути якісною, забезпечувати розвиток критичного мислення, креативності, етичних цінностей та соціальної відповідальності. Якість освіти є важливим стандартом, що забезпечує ефективність процесу навчання та його відповідність сучасним вимогам. Якість включає:

1. Належне фінансування: Для забезпечення якості освіти необхідне відповідне фінансування, яке дозволяє забезпечити навчальні заклади всім необхідним для ефективного навчання.
2. Матеріально-технічна база: Школи та інші освітні заклади повинні бути обладнані сучасними навчальними матеріалами, лабораторіями, комп'ютерними класами тощо.
3. Підготовка вчителів: Викладачі повинні проходити систематичні тренінги та курси підвищення кваліфікації для ознайомлення з новими методиками навчання та технологіями.
4. Моніторинг та оцінка: Освітні системи мають підлягати регулярному моніторингу та оцінюванню, щоб виявляти недоліки та вдосконалювати якість навчального процесу.

Усі люди мають рівні права на освіту. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти ЮНЕСКО 1960 року забороняє будь-яку дискримінацію за ознаками раси, статі, релігії чи соціального походження. Недискримінація є ключовим елементом міжнародного права, що забезпечує рівний доступ до освіти для всіх, незалежно від статі, раси, релігії, мови, соціального статусу або інших факторів. Це включає:

1. Правові механізми захисту: Держави зобов'язані приймати закони, що забороняють дискримінацію у сфері освіти та захищають права меншин.
2. Програми підтримки для вразливих груп: Спеціальні освітні програми та політики мають сприяти інтеграції дітей з різних соціальних і економічних груп.
3. Рівність статей: Політика у сфері освіти повинна забезпечувати рівні можливості для дівчат і хлопчиків, включаючи програми, що борються зі стереотипами і забезпечують рівний доступ до освіти.

Принцип культурної та мовної різноманітності передбачає, що освітні програми мають враховувати мовну та культурну ідентичність учнів, сприяти їхньому розвитку та підтримувати толерантність до різноманітності.

Безкоштовна освіта на початковому рівні є одним з основних міжнародних стандартів, закріплених у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. Безкоштовна освіта повинна забезпечуватися державами як мінімальний стандарт для забезпечення загального доступу до навчання. Відповідно до ст. 34 Конституції Італії: «Освіта відкрита для кожного. Початкова освіта тривалістю не менше восьми років є обов'язковою і безкоштовною» [12]. У частині 2 ст. 53 Конституції України «повна загальна середня освіта є обов'язковою» [13].

Отже, міжнародні принципи та стандарти права на освіту є основою для розробки та реалізації політик, що сприяють доступу до якісної, інклюзивної та рівноправної освіти. Ці стандарти спрямовані на усунення бар'єрів, адаптацію систем освіти до змінних умов та забезпечення того, щоб кожна людина могла реалізувати своє право на освіту без дискримінації. Дотримання цих принципів є необхідною умовою для створення стійкого, розвиненого та справедливого суспільства.

Для забезпечення дотримання права на освіту міжнародне співтовариство застосовує різні механізми моніторингу та підтримки. Так, наприклад, Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав здійснює нагляд за виконанням Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права і забезпечує рекомендації щодо покращення політик у сфері освіти. ЮНЕСКО проводить моніторинг освітніх програм і підтримує країни у впровадженні політик, спрямованих на забезпечення рівного доступу до освіти. А серед регіональних організацій – заслуговує на увагу діяльність Ради Європи, яка відіграє важливу роль у просуванні права на освіту через такі документи, як Європейська конвенція з прав людини та Хартія соціальних прав.

Право на освіту є основоположним і невід'ємним правом кожної людини, але на практиці його реалізація часто стикається з численними перешкодами. Ці виклики можуть бути зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, що впливають на здатність держав забезпечити доступ до якісної освіти. Розглянемо більш детально основні виклики, з якими стикаються держави та міжнародна спільнота.

Одним із найбільших викликів у забезпеченні права на освіту є економічні труднощі, з якими стикаються країни з низьким рівнем доходу. Багато країн не можуть виділити достатньо коштів на будівництво шкіл, забезпечення навчальними матеріалами, оплату праці кваліфікованих вчителів та інші освітні потреби. У деяких країнах освіта, навіть на початковому рівні, може залишатися платною, що обмежує доступ дітей з бідних сімей до навчання. Відсутність належного фінансування для середньої та вищої освіти може перешкоджати молоді продовжувати навчання після початкової школи.

Конфлікти та політична нестабільність також становлять серйозну загрозу для освітніх систем. Війни та збройні конфлікти призводять до руйнування шкіл та освітніх закладів, що унеможливує проведення навчання. Велика кількість дітей біженців та переміщених осіб залишається без доступу до освіти, оскільки приймаючі країни часто не мають ресурсів для інтеграції цих дітей у свої освітні системи. Постійні загрози насильства та терористичних атак можуть змушувати дітей та вчителів залишатися вдома, що позбавляє їх можливості відвідувати школу. З такими викликами стикається сьогодні Україна.

Соціальні та економічні нерівності також впливають на доступ до освіти. Діти з бідних сімей змушені працювати, щоб допомогти родині, через що не можуть відвідувати школу. У багатьох сільських та віддалених районах бракує підручників, комп'ютерів, інтернет-з'єднання та основних умов для навчання. Деякі групи населення, зокрема етнічні та мовні меншини, можуть зазнавати дискримінації та стигматизації, що обмежує їхній доступ до якісної освіти.

Попри значні успіхи у вирішенні гендерної нерівності, у деяких регіонах світу доступ дівчаток до освіти все ще є обмеженим. У деяких культурах навчання дівчат вважається менш важливим, ніж освіта хлопчиків, що призводить до нерівності в кількості відвідувань шкіл. У багатьох країнах ранні шлюби та підліткова вагітність змушують дівчат припинити навчання. Відсутність належних санітарних умов у школах може бути серйозною перешкодою для дівчаток, особливо під час менструації.

Доступність освіти для людей з інвалідністю залишається важливою проблемою. Багато шкіл не мають належної інфраструктури та пристосувань для учнів з інвалідністю. У багатьох країнах бракує кваліфікованих спеціалістів, здатних працювати з дітьми з особливими освітніми потребами. Люди з інвалідністю часто стикаються з упередженнями, які можуть перешкоджати їхньому навчанню та соціальній інтеграції.

Не менш важливою проблемою є низька якість освіти. Низька заробітна плата, відсутність підготовки та високий рівень плинності кадрів негативно впливають на якість викладання. Зміст навчання часто не відповідає сучасним потребам суспільства, що обмежує розвиток практичних навичок учнів. У багатьох країнах класні кімнати переповнені, що ускладнює проведення ефективного навчання та індивідуального підходу.

Сучасна освіта неможлива без використання цифрових технологій, але багато країн стикаються з проблемами у цій сфері. Брак доступу до інтернету та цифрових технологій обмежує можливості для онлайн-навчання, особливо у віддалених і сільських районах. Для багатьох сімей вартість комп'ютерів і смартфонів є непідйомною, що позбавляє їхніх дітей доступу до цифрових ресурсів. Вчителі потребують навчання та ресурсів для ефективного використання новітніх технологій у навчальному процесі.

Висновки. Міжнародно-правове регулювання права на освіту є важливим кроком у забезпеченні рівних можливостей та розвитку суспільства. Хоча міжнародні документи та механізми моніторингу створюють правову основу для захисту цього права, залишається багато роботи для забезпечення його ефективної реалізації у всьому світі. Держави повинні докладати зусиль для подолання існуючих викликів, щоб освіта стала доступною та якісною для всіх, незалежно від соціального чи економічного статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bysaga Yu.M. The right to education: international standards and their influence on the constitutional legislation of the member states of the Council Of Europe. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 79. С. 303–307.

2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 30.11.2024).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 30.11.2024).
4. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 30.11.2024).
5. Конвенція з подолання дискримінації в освіті від 14.12.1960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 30.11.2024).
6. 17 Цілей сталого розвитку, 2015. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (дата звернення: 30.11.2024).
7. Павлюх О.А., Василенко Н.В. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2014. Вип. 24. С. 178–181.
8. Невара Л. Щодо джерел міжнародного освітнього права. *Український часопис міжнародного права*. 2016. № 1. С. 49–54.
9. Парпан У.М. Право людини на освіту в умовах асоціації України і Європейського Союзу: сутність та принципи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 850. С. 92–98.
10. Пирога І.С. Міжнародні стандарти та нормативно-правові аспекти права на освіту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 171–175.
11. Miles S., Singal N. The Education for All and inclusive education debate: conflict, contradiction or opportunity? *International Journal of Inclusive Education*. 2009. Vol. 14, № 1. P. 1–15.
12. Konstytutsiia Italii. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/italy/italy--r.htm (дата звернення: 30.11.2024).
13. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.